

Любомир ХАХУЛА

РЕЛІГІЙНЕ ТА НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ У ПОЛЬЩІ НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У 1991 р. польський історик Анджей Виробіш (Andrzej Wyrobisz), характеризує польське суспільство, писав: “У суспільствах, які знаходяться в стані глибокої кризи, в переломні моменти історії, коли змінюються соціальні структури і системи цінностей, з’являються т. зв. упирі (страху, ненависті, нетолерантності, фанатизму, расизму, націоналізму, ворожості до всього чужого і т. д.)”¹. Польща на початку дев’яностих років ХХ ст. перебувала саме у такому стані. Ксенофобія, що панувала в суспільстві, стосувалася не лише інших народів, але й національних та релігійних меншин, які проживали в країні. Чи ненайбільше утисків зазнали німці та українці. Виявом крайньої ворожості поляків до українців та своєрідним лакмусовим папірцем впливу старих стереотипів на українсько-польські відносини стали конфлікти, пов’язані з національним та культурним життям української громади в Польщі.

Українська національна меншина в Польщі, зважаючи на історичні колізії та внаслідок драматичних депортацій 1944–1947 рр., почувалася незатишно. Наприкінці 1980-х років українці проживали на території 39 воєводств. Українська меншина складала від 250 до 500 тисяч осіб². Найбільше українців мешкало у північних та південно-західних регіонах Польщі. Проте символічним місцем національно-культурного та релігійного життя українців залишалися південно-східні воєводства РП, зокрема місто Перемишль.

На початку 1990-х років в Перемиському воєводстві проживало від 10 до 20 тис. українців³. Згідно з даними греко-католицької парафії, найбільше українців мешкало в Перемишлі і Ярославі, а також у гмінах Фредрополь та Стубно. У Перемишлі з 60 тис. населення українська меншина налічувала 2 тис. осіб⁴. На території воєводства діяло 129 церков та 193 українські цвинтарі⁵.

¹ *Wyrobisz A.* Upiory / A. Wyrobisz // *Polityka*. – 1991. – № 25. – 22 czerwca.

² *Швидюк С.* Українська меншина у Польщі перед викликом асиміляції: аналіз ситуації / С. Швидюк // *Панорама політологічних студій: науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету*. – 2008. – Вип. 2. – С. 127.

³ *Malikowski M.* Wybrane problemy stosunków polsko-ukraińskich / M. Malikowski. – Rzeszów, 2010. – S. 22.

⁴ *Polak G.* Spór o katedrę / Gzegorz Polak // *Gazeta Wyborcza*. – 1991. – № 55. – 6 marca.

⁵ *Malikowski M.* Wybrane problemy stosunków polsko-ukraińskich / M. Malikowski. – Rzeszów, 2010. – S. 23.

Згідно з Законом РП “Про відносини держави з католицьким костелом” від 17 травня 1989 р., греко-католицькій курії почали повертати сакральні споруди у Польщі, зокрема і в Перемиському воєводстві⁶. Конфлікти між поляками і українцями точилися щодо трьох проблем: передачі костелу оо. Кармелітів Босих перемиським греко-католикам, побудови пам’ятників воїнам ОУН-УПА і перепоховання останків полеглих та наміру ОУП провести в Перемишлі Фестиваль української культури.

Після відновлення Перемиської греко-католицької дієцезії і призначення Ватиканом у січні 1991 р. єпископом Івана Мартиняка питання собору для греко-католиків стало актуальним. Не маючи власної кафедри, єпископ І. Мартиняк не міг повноцінно виконувати свої обов’язки. Греко-католицька громада Перемишля не мала місця для зустрічі з Папою Римським Іваном Павлом II під час його подорожі до Польщі в червні 1991 р. У середині лютого 1991 р. у Варшаві польський єпископат, представлений серед інших архієпископами Я. Ковальчиком та І. Токарчуком, передав перемиський костел оо. Кармелітів Босих греко-католикам у користування на 5 років, допоки останні не збудують собі власної церкви.

Костел і монастир кармелітів босих збудовано у 1620–1630 рр. на кошти Марціна зі Сецина графа Красіцького (Marcin z Siecina hrabia Krasicki). Після першого поділу Польщі австрійський імператор Йосиф II скасував орден, а костел і монастир передав греко-католицькій громаді міста. До 1946 р. костел був греко-католицькою кафедрою, однак польська комуністична влада відібрала у греко-католиків церкву, семінарію, курію, єпископа Йосафата Коциловського і єпископа-помічника Григорія Лакоту депортовано в Сибір, а собор повернули монахам кармелітам.

Коли в Перемишлі почали говорити про те, що костел оо. Кармелітів передають греко-католикам, група мешканців міста написала листа до Папи Римського, в якому висловила глибоке занепокоєння спробами греко-католицької громади перейняти цей костел. У листі зазначалося, що “відбирання святині в кармелітів було б справжнім санкціонуванням австрійського окупанта, який, передаючи святиню греко-католикам, мав на меті посварити обидва народи. (...) Боїмося, що невідповідні рішення можуть мати болісні наслідки для обох католицьких громад”⁷. Після варшавської угоди утворився Громадський комітет оборони польського костелу оо. Кармелітів у Перемишлі (Spółeczny Komitet Obrońców Polskiego Kościoła Ojców Karmelitów), який розпочав пікети резиденції єпископа-ординаріуша та будинок секретаріату Єпископату в Варшаві. На бажанні йти на жодні поступки, Комітет не прислухався навіть до заяви настоятеля ордену кармелітів, який запевняв, що кармеліти залишаться в Перемишлі і через 5 років повернуться до святині⁸. Свою

⁶ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej // Dziennik Ustaw RP. – 1989. – № 29. – Poz. 157. – 29 maja. – S. 465–468; *Konieczpolski A.* O stosunkach polsko-ukraińskich / *A. Konieczpolski* // *Życie Przemyskie* – 1991. – № 43. – 23 października.

⁷ *Szeliga Z.* Czy zaborca zatrujfuje? / *Z. Szeliga* // *Życie Przemyskie*. – 1991. – № 4. – 23 stycznia.

⁸ *Szeliga Z.* Pierwszy dzień odnowionego biskupstwa / *Z. Szeliga* // *Życie Przemyskie*. – 1991. – № 17. – 24 kwietnia.

позицію комітет пояснював тим, що українці нібито поширювали інформацію: якщо вони отримають костел у власність, то більше ніколи його не віддадуть⁹. Серед аргументів “оборонців” костелу звучали й такі: українці не мали жодних прав на свою колишню святиню, бо отримали її з волі австрійського загарбника. Інший аргумент – фундатор костелу, воєвода Марцін Красіцький заповів костел оо. Кармелітам: “Хто може ламати волю мертвого, котрий, крім усього, лежить у підземеллях костелу”¹⁰. Спадкоємці фундатора – родина Красіцьких із Кракова – письмово також висловили спротив рішенню костельної ієрархії про передання костелу греко-католикам, покликаючись на те, що в костелі був похований його фундатор¹¹. Протестуючі спочатку приховували свою неприязнь до українців, але з часом почали висловлювати те, що глибоко закоренилося в свідомості: “Ми оточені українцями. Це найгірші націоналісти”, “Різали поляків, а тепер протягують руки до їх власності”¹². Члени товариств, які обороняли костел, були пов’язані з правими та християнсько-демократичними партіями, як-от Порозуміння Центр, Християнсько-національне об’єднання та ін.¹³

Ще перед початком конфлікту за передачу костелу греко-католикам висловилися Президент Польщі, воєвода і органи місцевого самоврядування. Проте регіональний осередок Незалежної самоврядної професійної спілки “Солідарність” Перемиської землі, партія Порозуміння Центр й інші організації та товариства підтримали Громадський комітет. Шеф осередку “Солідарності” Марек Камінський (Marek Kamiński) зазначав, що “місцевих людей треба зрозуміти, бо багато з них були покривджені українцями. Українська меншина не є сьогодні проблемою для нас, але може стати проблемою, якщо конфлікт не розв’яжуть і дійде до критичної ситуації”¹⁴. Голова Порозуміння Центр у регіоні Зигмунд Гжесяк (Zygmund Grzesiak) вважав, що серед поляків ще жила пам’ять про те, як українці мордували їхніх батьків і родичів під час Другої світової війни. На зауваження журналіста, що поляки теж вбивали українців, і що в Бещадах були цілі села, які зникли з лиця землі з волі поляків, політик відповідав: “Але українці були гіршими, українці мордували більше”¹⁵.

Під час акцій протесту фронтон костелу вкрили написи: “Українці – залиште костел і збудуйте собі новий – то не церква”, “Не віддамо польського костелу”¹⁶ та ін. За посередництва ЗМІ про справу стало відомо не лише в Польщі, але й за кордоном. Місцева газета “*Życie Przemyskie*” писала, що ця акція була провокацією, яку

⁹ *Malikowski M.* Wybrane problemy stosunków polsko-ukraińskich. – S. 26.

¹⁰ *Polak G.* Spór o katedrę / G. Polak // *Gazeta Wyborcza*. – 1991. – № 55. – 6 marca.

¹¹ *Malikowski M.* Wybrane problemy stosunków polsko-ukraińskich. – S. 26.

¹² *Polak G.* Spór o katedrę / G. Polak // *Gazeta Wyborcza*. – 1991. – № 55. – 6 marca.

¹³ *Hugo-Bader J.* Leją naszych / J. Hugo-Bader // *Gazeta Wyborcza*. – 1993. – № 298. – 22 grudnia.

¹⁴ *Polak G.* Spór o katedrę / G. Polak // *Gazeta Wyborcza*. – 1991. – № 55. – 6 marca.

¹⁵ *Smolenski P.* W Przemysłu jest duszno / P. Smolenski // *Gazeta Wyborcza*. – 1991. – № 93. – 20–21 kwietnia.

¹⁶ *Polak G.* Spór o katedrę / G. Polak // *Gazeta Wyborcza*. – 1991. – № 55. – 6 marca.

підтримував місцевий осередок “Солідарності”¹⁷. Говорили також, що діяльність Комітету – це інспірація КДБ (таку підозру поділяв і І. Токарчук)¹⁸. Деякі газети засуджували дії пікетувальників, а також нетолерантність, ксенофобію, націоналізм. Почали з’являтися статті із закликами до порозуміння, вибачення кривд¹⁹.

“Gazeta Wyborcza” пропонувала трактувати рішення римо-католицької ієрархії про передання святині “як відшкодування кривд, заподіяних греко-католикам, і крок до поєднання між поляками та українцями”²⁰. Таке поєднання декларували ще у 1987 р. примас Польщі Юзеф Глемп (Józef Glemp) і кардинал Мирослав-Іван Любачівський під час зустрічі в Римі. Тоді кардинал Любачівський сказав: “Подаємо братню долоню братам-полякам у знак поєднання, прощення і любові”²¹. Але польсько-українське примирення, ознаки якого простежувалися на початку 1990-х років, затьмарив конфлікт щодо кафедрального собору. Мешканці міста не могли позбутися давніх стереотипів. Журналіст “Gazety Wyborczej” розмірковував: “А можливо лише вийшли на денне світло, зайшли з вулиці до салонів частини перемиської еліти?”²². У Перемишлі голосно говорили, що українці злі, підступні.

Протестуючі закрилися у костелі, намагаючись завадити висвяченню єпископа І. Мартиняка. На фасаді святині з’явився плакат із написом: “Не покинемо, Христе, Твоїх святинь”, а на вхідних дверях таблиця із оголошенням, що всередині відбуваються “закриті дні зосередження чоловіків в обороні польського костелу кармелітів”²³. Речниця організації заявляла, що Комітет проводить свою акцію “від імені громади Перемишля”, але більшість мешканців міста не поділяла поглядів оборонців костелу. На плакаті перед храмом були зазначені вимоги Комітету: 1. Визнати недійсним рішення про передачу костелу греко-католикам під кафедральну церкву; 2. Перенести висвячення І. Мартиняка до іншого костелу; 3. Зберегти святиню за кармелітами, як єдиними користувачами костелу²⁴.

13 квітня 1991 р. висвячення єпископа І. Мартиняка відбулося в римо-католицькому кафедральному соборі міста²⁵. Як писала преса, того дня Перемишль нагадував англійський Гайд Парк. Журналісти питали, чи раптом оборонці костелу

¹⁷ *Besz Z.* Protestującym do szambucha / *Z. Besz* // *Życie Przemyskie*. – 1991. – № 12. – 20 marca.

¹⁸ *Malikowski M.* Wybrane problemy stosunków polsko-ukraińskich. – S. 26.

¹⁹ Див: *Dobromilski P.* Po dwu tysiącach prawie lat w Przemysłu... / *P. Dobromilski* // *Życie Przemyskie*. – 1991. – № 18. – 1 maja; *Dobromilski P.* My i Ukraińcy / *P. Dobromilski* // *Życie Przemyskie*. – 1991. – № 20 – 15 maja; *Dobromilski P.* Polacy, Ukraińcy – wspólny los / *P. Dobromilski* // *Życie Przemyskie*. – 1991. – № 21 – 22 maja; *Tas J.* Obcy język polski / *Józef. Tas* // *Życie Przemyskie*. – 1991. – № 14. – 3 kwietnia.

²⁰ *Polak G.* Spór o katedrę / *G. Polak* // *Gazeta Wyborcza*. – 1991. – № 55. – 6 marca.

²¹ *Ibid.*

²² *Smolenski P.* W Przemysłu jest duszno / *P. Smolenski* // *Gazeta Wyborcza* – 1991. – № 93. – 20–21 kwietnia.

²³ *Szeliga Z.* Pierwszy dzień odnowionego biskupstwa / *Z. Szeliga* // *Życie Przemyskie*. – 1991. – № 17. – 24 kwietnia.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ *Polak G.* Kościół Ukraińców / *G. Polak* // *Gazeta Wyborcza*. – 1991. – № 93. – 20–21 kwietnia.

не готують якихось антипапських плакатів, як-от: “Любачівський, Ковальчик і Глемп – винуватці нашої журби і сліз?”²⁶.

Серед оборонців костелу були переважно старші люди. Вони пережили в Перемишлі війну і повоєнні роки та запевняли, що знають українців. Одна жінка згадувала сусідку, яка під час німецької окупації чула про особливі збори. Там було кілька німців і два перемиські греко-католицькі єпископи Й. Коциловський і Г. Лакота. Жінка начебто чула, як “єпископ Коциловський просив німців, щоби дали українцям годину на мордування поляків. Німці не погодилися. Тоді єпископ благав, щоби виділили хоч півгодини або принаймні 10 хвилин. Не дали”²⁷. Цей “висмоктаний з пальця” факт прийняли на віру... Саме тому, на думку жінки, НКВД вивезло Коциловського на Сибір. Полячку не переконав навіть пастирський лист, який зачитували в перемиських костелах. У ньому мавилося, що єпископи Коциловський і Лакота “залишилися вірними Костелу і Апостольській Столиці, хоча перехід у православ’я міг означати уникнення в’язниці”²⁸.

Під костелом люди говорили, що з українцями немає європейської згоди. На 60-тисячне польське населення Перемишля приходиться тільки дві тисячі українців, та вони завжди у всьому винні. Коли над Сяном знаходили труп, вулиця шуміла, що це справа українців. Обікрали магазин – знову українці. Як писав журналіст П. Смоленський: “На перемиській вулиці душно. Не треба народитися в Перемишлі, пам’ятати війну, щоб ненавидіти українців. Вистачить там жити”²⁹.

1 червня 1991 р. перед приїздом Папи Римського Комітет закінчив акцію протесту. Конфлікт було вирішено в несподіваний для багатьох спосіб. Іван Павло II на зустрічі з греко-католиками 2 червня 1991 р. віддав їм у вічне користування для потреб кафедри гарнізонний костел св. Терези³⁰. Тоді ж Папа промовив: “Нехай тут, у цій дієцезії формується приклад співжиття і єдності в плюралізмі. Нехай любов, терпеливість і взаємне розуміння будуть сильнішими від усіляких штучних поділів і суперечок”. Він також наголосив: “Відновлення давніх націоналізмів і неприязні було би діяльністю супроти християнської ідентичності”³¹.

Однак емоції не одразу вщухли. У редакційній статті газети “*Życie Przemyskie*” зазначено, що польсько-український конфлікт навколо костелу кармелітів був “немов функцією тяжіючого над нами багажу не порохованих (взаємно не пробачених) кривд, про які донедавна не можна було говорити. Сьогодні вже можна – але розмови про них ускладнює природна схильність людської пам’яті до збереження

²⁶ *Szeliga Z. Pierwszy dzień odnowionego biskupstwa / Z. Szeliga // Życie Przemyskie. – 1991. – № 17. – 24 kwietnia.*

²⁷ *Smolenski P. W Przemysłu jest duszno / P. Smolenski // Gazeta Wyborcza – 1991. – № 93. – 20–21 kwietnia.*

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

³⁰ *Jan Paweł II. Wasza wolność wyrosła z ofiary wielu męczenników / Jan Paweł II // Mokry W. Papieskie posłania Jana Pawła II do Ukraińców. – Krakow, 2001. – S. 297–298; Polak G. W Ojca ręce / G. Polak // Gazeta Wyborcza. – 1991. – № 128. – 4 czerwca.*

³¹ *Chrześcijańska tożsamość // Gazeta Wyborcza. – 1991. – № 138. – 14 czerwca.*

швидше суб'єктивних відчуттів, аніж об'єктивних фактів у цілій їх складності"³². Головний редактор газети за старою стереотипною схемою, розробленою комуністичною владою, провину за розпал конфлікту покладав на Сейм РП, який засудив акцію "Вісла", але не засудив "ту сферу діяльності УПА, котра була пов'язана з масовими вбивствами мешканців польських сіл і міст", бо "якщо засуджується наслідок, то напевне потрібно засудити і причину"³³.

Голова Комітету оборонців костелу Станіслав Жулкевич (Stanisław Żółkiewicz) вважав, що конфлікт за святиню кармелітів не виник на національному ґрунті, а зумовлений непорозумінням між вірними римо-католицького костелу і деякими представниками костельної ієрархії: "Звичайно тло було національним, але не ми його представляли. Ми робили все для того, щоби показати, що ми не боремося з українською меншиною, але з неправильними рішеннями костельної ієрархії"³⁴.

І хоч сторонами цього конфлікту була група жителів Перемишля і римо-католицької ієрархії, проте в суперечку втягнуто також греко-католицьку ієрархію і її вірних. Історик Маріан Маліковський (Marian Malikowski) вважає, що це був "класичний приклад, коли релігійні справи (а власне лише формально-правові, що стосувалися відносин між різними обрядами, підпорядкованими одній римській юрисдикції), свідчили, як сильно тяжіють над польсько-українськими відносинами історичний досвід і слаба свідомість належності до єдиної Церкви серед римо- і греко-католиків"³⁵.

Проте напруженість щодо костелу кармелітів не втихла після 1991 р., протистояння загострилося наступного року, коли демонтували старий купол костелу. Коли святиня була греко-католицькою церквою св. Івана Хрестителя, власники проводили у ХІХ ст. реставраційні роботи. Австрійська влада і місцеві архітектори довго не давали згоди на будову бані у візантійському стилі. Після кількарічних дискусій досягнуто компромісу: фасад і дах костелу спустили, вежу-дзвіницю демонтували, а на її місці спорудили дерев'яний купол, запроектований архітектором Юліаном Захарієвичем. Отже, храм нагадував швидше італійські або польські барокові костели³⁶.

У 1992 р. настоятель монастиря кармелітів босих о. Анджей Гут (Andrzej Gut) звернувся до воєводського консерватора пам'яток із проханням дати дозвіл на демонтаж костельного купола³⁷. Першим аргументом отця-преора була небезпека

³² *Borzęcki J.* Szukajmy tego co łączy! / J. Borzęcki // *Życie Przemyskie*. – 1991. – № 24. – 12 czerwca.

³³ *Borzęcki J.* Szukajmy tego co łączy / J. Borzęcki // *Życie Przemyskie*. – 1991. – № 24. – 12 czerwca.

³⁴ *Żółkiewicz S.* Szkoły "narodowe" – niebezpieczne / S. Żółkiewicz // *Życie Przemyskie*. – 1991. – № 30. – 24 lipca.

³⁵ *Polak G.* Kościół Ukraińców / G. Polak // *Gazeta Wyborcza*. – 1991. – № 93. – 20–21 kwietnia.

³⁶ *Delmanowicz D.* Kwadratura kopuły / D. Delmanowicz // *Życie Przemyskie*. – 1995. – № 56. – 15 listopada.

³⁷ *Młynarski J.* Ostatni lot anioła / J. Młynarski // *Gazeta Wyborcza*. – 1992. – № 259. – 3 listopada.

обвалу, другим – бажання відновити “чистоту архітектурного стилю”³⁸. Консерватор дав позитивну відповідь на прохання³⁹. Наприкінці листопада 1995 р. з верхівки купола зняли хрест і ліхтар, розпочали розбирати верхню частину бані.

Однак такі аргументи не переконали частини деяких мешканців Перемишля, які вважали, що “купол уже кільканадцять поколінь є вписаним у панораму міста і збагачує неповторну його красу”⁴⁰. Деякі творчі середовища також висловили протест проти демонтажу купола. До речі, ще у серпні 1992 р. засновано Фундацію ім. Марціна із Сечина графа Красіцького, організаторами якої були ті самі люди, котрі у 1991 р. обороняли костел. Фундацію очолив С. Жулкевич. Деякі особи з римо-католицької ієрархії почали непокоїтися, що ця справа може спричинити новий польсько-український конфлікт⁴¹.

ОУП написала листа до світської і духовної влади Перемишля, у якому зазначено, що “ліквідація купола не затре слідів українськості в Перемишлі, але значною мірою ускладнить нормалізацію польсько-українських відносин у Польщі і в Україні”⁴². Конфлікт почали політизувати. Для стороннього ока це була чергова суперечка між групою радикально налаштованих поляків та українською громадою Перемишля⁴³.

Справа набула міжнародного розголосу. ОУП у спеціальному зверненні закликала прем’єра і уряд до “рішучих дій з метою припинення демонтажу”⁴⁴. Своє розчарування не приховував тодішній посол України в Польщі Петро Сардачук, який переказав польському МЗС ноту з позицією українського посольства в цій справі. Українські дипломати вважали, що конфлікт треба розв’язати у процесі переговорів, а місцева влада мусить зважати на реакцію української меншини⁴⁵. Мер Львова у листі до Президента Перемишля застерігав, що “ліквідація купола може негативно вплинути на польсько-українські відносини”⁴⁶. У газеті “*Życie Przemyskie*” надрукували інформацію, що 30 квітня 1996 р. у Львові 150 осіб протестували проти демонтажу купола⁴⁷. Світовий конгрес українців надіслав листа Президентові Перемишля, в якому говорилося, що костел є цінною пам’яткою архітектури, яку треба оберігати. Представники конгресу вважали, що руйнація купола могла стати на перешкоді дружби між обома народами та завадити польсько-українській

³⁸ Z kopułą czy bez? // *Życie Przemyskie*. – 1992. – № 39. – 30 września.

³⁹ Kłopoty z kopułą ciąg dalszy // *Życie Przemyskie*. – 1995. – № 44. – 4 października.

⁴⁰ Jeszcze w sprawie kopuły // *Życie Przemyskie*. – 1992. – № 40. – 7 października.

⁴¹ *Młynarski J.* Ostatni lot anioła / J. Młynarski // *Gazeta Wyborcza*. – 1992. – № 259. – 3 listopada.

⁴² Ibid.

⁴³ Kłopoty z kopułą ciąg dalszy // *Życie Przemyskie*. – 1995. – № 44. – 4 października.

⁴⁴ *Młynarski J.* Zdjęcie kopuły / J. Młynarski // *Gazeta Wyborcza*. – 1996. – № 99. – 26 kwietnia.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ *Delmanowicz D.* Konieczność czy prowokacja? / D. Delmanowicz // *Życie Przemyskie*. – 1996. – № 18. – 1 maja.

співпраці на еміграції⁴⁸. Президент Перемишля Тадеуш Савіцький (Tadeusz Sawicki) протести української влади назвав втручанням у внутрішні справи Польщі. Він засудив поведінку генерального консерватора пам'яток за призупинення “легально проваджених робіт”.

Уже після демонтажу купола, під час прес-конференції, віце-міністр культури і мистецтва РП Тадеуш Поляк (Tadeusz Polak) назвав ці дії такими, що відповідають праву. Суперечку щодо купола храму він назвав філософською, а не правовою. Також Т. Поляк визнав, що рішення генерального консерватора пам'яток про призупинення демонтажних робіт було помилковим. На завершення конференції заступник міністра сказав: “Ця справа колись потрапить до книжок і буде наукою для потомків”⁴⁹.

Виник конфлікт між поляками і українцями на території Перемиського воєводства стосовно пам'ятників воїнам УПА. Ці пам'ятники було зведено в місцевостях Люблінєць Новий (Lubliniec Nowy), Люблінєць Старий (Lubliniec Stary), Верхрата (Werchrata), Монастир (Monastyr), Кальнікув (Kalników), Грушовіце (Hruszowice)⁵⁰.

У жовтні 1994 р. на комунальному цвинтарі Грушовіц, що в гміні Стубно, встановлено пам'ятник воїнам УПА. На ньому викарбувано напис українською мовою: “Слава героям УПА”. Під написом вміщено чотири таблиці з інформацією про чотири курені УПА, які воювали на цих теренах. Роботи, пов'язані з будівництвом пам'ятника, виконали з недотриманням приписів. Протестували проти зведення грушовіцького пам'ятника передусім польські комбатантські товариства. Ці організації наголошували, що “неприйнятним є встановлення в Польщі пам'ятників убивцям польського народу, до котрих, без сумніву, належать злочинні націоналістичні формації ОУН-УПА”⁵¹. Для цих товариств пам'ятник був виявом українізації територій південно-східної Польщі: “У Грушовіцах встановлено пам'ятник з анти-польською пластичною формою та змістом написів, що недвозначно стверджують українськість цієї землі. Це чергова спроба українізації Перемиського воєводства”⁵².

Ініціаторів спорудження пам'ятників звинувачували у тому, що вони не провели консультацій щодо форми і змісту написів із воєводським Комітетом охорони пам'яті боїв і мучеництва в Перемишлі (Komitet Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa w Przemyślu), а тому не діяли згідно з правом, а методом “доконаних фактів”, припускаючи, що простіше буде залегалізувати пам'ятник після будівництва, аніж старатися на початку⁵³.

На думку польського соціолога Славоміра Лодзінського (Sławomir Łodziński), для польських українців побудова пам'ятників воїнам УПА була передусім спробою закрити епоху Другої світової війни. Пам'ятники споруджували старші покоління українців, які відчували обов'язок віддати шану своїм близьким і ровесникам.

⁴⁸ Symbol tolerancji i zgodnego współżycia // *Życie Przemyskie*. – 1996. – № 19. – 8 maja.

⁴⁹ Demontaż zgodny z prawem // *Życie Przemyskie*. – 1996. – № 28. – 10 lipca.

⁵⁰ *Malikowski M.* Wybrane problemy stosunków polsko-ukraińskich. – S. 28.

⁵¹ *Wilczak J.* Kamień niezgody / J. Wilczak // *Polityka*. – 1994. – № 50. – 10 grudnia.

⁵² *Łodziński S.* Bitwy o pomniki i pamięć. Spory wokół miejsc upamiętnień mniejszości narodowych w Polsce po 1989 roku / Sławomir Łodziński // *Opcje*. – 1997. – № 1 (16). – S. 93.

⁵³ *Malikowski M.* Wybrane problemy stosunków polsko-ukraińskich. – S. 29.

Вони трактували українських повстанців як справжніх воїнів і намагалися зняти з них ярлики “терористів” і “вбивць”⁵⁴. Такими пам’ятниками українці прагнули відновити історичну справедливість про УПА, котра була для них національно-визвольною армією, а її воїни, як і солдати АК, справжні герої. Як говорив голова ОУП Єжи Рейт (Jerzy Rejt): “Була переламана змова мовчання навколо місць української пам’яті. Польське середовище почуло від українців про їхні рани”⁵⁵.

Протести з польського боку були не лише словесними. У березні 1995 р. невідомі облили пам’ятник фарбою, написавши різні антиукраїнські гасла⁵⁶. Історик Євген Місило, який на початку квітня відвідав цвинтар у Грушовіцах, зазначив: “Пам’ятник вояків УПА збезчещений, помазаний чорною фарбою. Відірвано і забрано одну металеву таблицю з назвою куреня “Залізняка”, саме того, що діяв на цій території. Фарбою обито й тризуб. Винуватців профанації досі не встановлено”⁵⁷.

На сторінках тижневика “*Życie Przemyskie*” розгорілася дискусія. У листі до редакції газети голова Товариства пам’яті перемишльських Орлят інженер С. Жулкевич та керівник перемиського відділу Товариства увічнення пам’яті жертв злочинів українських націоналістів д-р Казимир Вальчак (Kazimierz Walczak) протестували проти того, щоб учасників українського повстанського руху називати воїнами УПА. На думку авторів листа, бандерівці ніколи не були воїнами, вони “зганьбили себе як вбивці цивільного населення польських кресів”⁵⁸. Бандерівці викрали назву УПА у Тараса Бульби (Максима Боровця), чия армія з самого початку була петлюрівського типу і не мала на меті винищувати польське населення. А Бандера зі своїми поплічниками і творцями українського фашизму переформував УПА в “курени різунів”⁵⁹. Автори листа зазначили, що верхівка УПА складалася з гітлерівських колаборантів, які врешті-решт допомогли Сталінові зреалізувати тегерансько-ялтинські плани “вирізуючи в пень польську людність”. Це були зрадники вітчизни, вони не заслуговували на пам’ятники на території Польщі, на думку громадських діячів Перемишля. Коментуючи лист проф. Едвард Петрашек (Edward Pietraszek) із Вроцлавського університету обгрунтував право українців на повстання проти польської влади, бо “українці стали громадянами Польщі не з власної волі”, тому вони мали право “боротися проти Польської держави за свободу і незалежність власної вітчизни – Галицької Русі та України – як у 1918–1919 рр., так і пізніше”⁶⁰. Не підтримуючи методів діяльності ОУН і УПА, проф. Е. Петрашек

⁵⁴ *Łodziński S.* Bitwy o pomniki i pamięć. Spory wokół miejsc upamiętnień mniejszości narodowych w Polsce po 1989 roku. – S. 93.

⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁶ *Zdewastowano pomnik // Życie Przemyskie.* – 1995. – № 14. – 5 kwietnia.

⁵⁷ *Карванська-Байляк А.* Україно, визнай / А. Карванська-Байляк. – Варшава, 2002. – С. 81.

⁵⁸ *Żółkiewicz S.* Szanowna redakcjo! / S. Żółkiewicz, Kazimierz Walczak // *Życie Przemyskie.* – 1995. – № 14. – 12 kwietnia.

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ *Pietraszek E.* Korygowanie historii / E. Pietraszek // *Życie Przemyskie.* – 1995. – № 20. – 17 maja.

вважав, що найкраще було б, якби українських повстанців ховали в межах кордонів України, де б не виникали різні асоціації і могили доглядали б належно.

Представники польських організацій та владних структур висловлювали різні думки, ставлення до українців у них було суперечливим. Голова перемиського Союзу комбатантів РП Генрик Бурдон (Henryk Burdon) вважав, наприклад, що не можна жити в забутті та ненависті, не можна всіх українців оцінювати за однією міркою. Проте відкриття пам'ятника УПА обурило поляка, спонукало до різких висловлювань: “УПА не була героїчною армією, лише ватагою вбивць, воювали вони не за Україну, а проти польського народу, мордували жінок та дітей, українське населення теж багато терпіло від УПА”⁶¹. Офіційна польська влада займала у цьому конфлікті нейтральну позицію. Тодішній перемиський воєвода Зигмунд Цюпінський (Zygmund Ciupński) зазначав: “Часто комбатанти переносять славу УПА на всіх українців, та це не справедливо. Українське населення є чудовим, а оцінку УПА слід залишити історикам”⁶².

Гострою в українсько-польських відносинах була проблема ексгумації та перепоховання останків воїнів УПА, що загинули у м. Бірча в січні 1946 р.⁶³

На початку 1990-х років Анна Карванська-Байляк, дружина загиблого сотенного Дмитра Карванського, розпочала пошуки місця поховання та вирішила перепоховати останки чоловіка. Могила вояків УПА знаходилася на присадибній ділянці мешканця Бірчі Яна Ляшкевича. Господар висівав там конюшину та випасав корови. Коли в липні 1992 р. до нього приїхав представник А. Карванської-Байляк, директор Українського архіву в Варшаві Євген Місило, то господар, вказуючи місце на ділянці, сказав: “Ось, тут лежать ті бандити...!”⁶⁴. А один із сусідів відреагував так: “Гей, Ляшкевич! Що, старий бандерівець на “твою могилу” привіз з Америки молодого бандерівця? Ех, мав би я автомат, то б їх усіх...!”⁶⁵ Я. Ляшкевич неприхильно поставився до пропозиції поставити хрест на місці могили воїнів. Поляк, колишній член ОРМО (добровільного резерву громадянської міліції), з іронією і цинізмом підкреслював, що там, де були закопані тіла повстанців, родило найкраще⁶⁶.

А. Карванська-Байляк розпочала довгий, майже дев'ятилітній, процес переговорів з польською владою та громадськістю щодо перепоховання останків полеглих. На її прохання поховати воїнів у Перемишлі місцева адміністрація відповіла відмовою, мотивуючи це тим, що ніхто з полеглих не народився і не проживав на момент смерті у Перемишлі, тому й не мав тут права на поховання. Іншою формальною перепоною для цієї справи став статус загиблих. У приймальні перемиського воєводи А. Карванська-Байляк отримала від секретарки відповідь: “Коли б ваша держава визнала УПА за армію, що воювала за незалежність України, ми

⁶¹ Wilczak J. Kamień niezgody / J. Wilczak // Polityka. – 1994. – № 50. – 10 grudnia.

⁶² Ibid.

⁶³ В'ятрович В. Історія з грифом “Секретно” / В. В'ятрович. – Львів, 2011. – С. 111.

⁶⁴ Карванська-Байляк А. Україно, визнай. – С. 65.

⁶⁵ Там само.

⁶⁶ Там само. – С. 69.

б їх поховали на нашому військовому цвинтарі в Пікуличах. Хто має це за вас зробити? Ми...?”⁶⁷.

Проблему висвітлювали польська регіональна і загальнонаціональна преса та телебачення. Громадські слухання в Бірчі повністю опублікували в “Gazecie Wyborczej”. Жителі містечка загалом висловилися за те, щоби по-християнськи перепоховати вояків УПА, проте кожен виступ супроводжувався бурхливими емоціями: “Це бандити. Палили дітей. Вбивали сокирами”⁶⁸ тощо. Ситуацію намагався врятувати війт, заклинавши громаду поховати вояків у Бірчі. Однак не всі погоджувалися, дехто не вгавав: “В Бірчі їх ховати?! Дітям животи розпорювали”⁶⁹. В результаті таємного голосування більшість підтримала пропозицію вивезти останки вояків УПА з Бірчі і поховати їх в іншому місці⁷⁰.

На те, щоб домогтися згоди перепоховати бірчанських повстанців, пішло ще п’ять років. У 2000 р. РОПБіМ РП без консультацій з українцями встановила дату і місце поховання. 7 липня 2000 р. у селі Пікуличі під Перемишлем на цвинтарі воїнів УГА і УНР перепоховали останки 28 вояків із Бірчі та 19 тіл із села Лішня (розстріляних під час акції “Вісла”). На хрестах зроблено напис: “Тут спочивають українські повстанці, полегли в боротьбі за самостійну Україну”.

На жаль, негативні стереотипи ще заважають порозумінню українців і поляків. Під час панахиди у Пікуличах до отця-мітрата Стефана Дзюбини підійшла жінка, представилася журналісткою з телебачення і запитала: “З якої банди були ті, котрих сьогодні ховаємо?”⁷¹

У 1994 р. голова ОУП подав у воєводське управління проект проведення Фестивалю української культури в Перемишлі – на території польсько-українського прикордоння⁷². Воєводська та міська влада Перемишля спочатку неприхильно поставилися до такої ініціативи. Також деякі громадські дячі наголошували, що фестиваль не варто проводити в цьому місті. Городяни вважали, що перенесення фестивалю в черговий раз могло “сприяти радикалізації антиукраїнських настроїв із лавиноподібними наслідками”⁷³.

Проте найбільшими противниками цих культурних заходів були місцеві “кресові” і комбатантські організації, які наприкінці травня 1995 р. надіслали лист-протест до маршалка Сенату та міністра культури з вимогою заборонити проведення фестивалю⁷⁴. Коли ж місцева влада остаточно вирішила дати дозвіл,

⁶⁷ Карванська-Байляк А. Україно, визнай. – С. 69.

⁶⁸ Ostalowska L. Postanowienie / L. Ostalowska // Gazeta Wyborcza – 1995. – № 84. – 8–9 kwietnia.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Smolenski P. Miało być cicho i spokojnie / P. Smoleński // Gazeta Wyborcza. – 2000. – № 205. – 2–3 września.

⁷² XIV Festiwal Kultury Ukrainiejskiej – Przemysł’95 // Życie Przemyskie. – 1995. – № 20. – 17 maja.

⁷³ Kucharski M. List do Wojewody Przemyskiego / M. Kucharski // Życie Przemyskie. – 1995. – № 20. – 17 maja.

⁷⁴ Krzemień E. Festiwal niepokojów / Edward Krzemień // Gazeta Wyborcza. – 1995. – № 142. – 21 czerwca.

патріотично-комбатантські організації на розклеєних по місту плакатах називали міністра культури РП, перемиського воєводу, президента міста агентами ОУН⁷⁵.

А 8 червня 1995 р. невідомі підпалили двері Українського народного дому в центрі міста та облили фарбою могилу отця М. Вербицького, автора музики до гімну України⁷⁶. Наступного дня у Перемишлі з'явилися плакати з гаслами: "Українці, геть із Польщі", "Польща для поляків" та ін. Серед членів громадських організацій міста і урядовців були прихильники та противники проведення фестивалю в Перемишлі⁷⁷.

Коментуючи антиукраїнські написи, представники польських комбатантських середовищ твердили, що це українські провокації. Говорили, наприклад, що аналіз граматичних помилок у гаслах свідчив про те, що такі помилки могли зробити лише українці. Українці натомість відповідали, якби в написах і були помилки, то це тим більше було б майстерно виконаною польською провокацією⁷⁸.

Багато поляків наголошували, що українці в Польщі мають свої церкви, Народний дім, громадські організації, проводять різноманітні урочистості. Провокаційні написи на Ринку, вибиття шиб у школі та підпал дверей Народного дому, – все це вчинки людей недалекоглядних. Одна літня жінка, намагаючись прочитати написи на плакатах, сказала: "Колись шведи були нашими ворогами, а тепер ні. Ми повмираємо, а ви порозумієтесь"⁷⁹. Фестиваль української культури в Перемишлі таки відбувся. Один із організаторів, підсумовуючи захід, що мав бути культурним та інтеграційним святом, сказав: "Забагато вогню як на один фестиваль"⁸⁰.

Не без конфліктів проведено 15 Фестиваль української культури. У 1997 р. тодішній Президент Перемишля заборонив поводити свято в місті. Проте організатори домоглися свого, фестиваль відбувся, серед його гостей були тодішній прем'єр-міністр Влодзімеж Цімошевіч (Włodzimierz Cimoszewicz) та голова комісії Сейму у справах нацменшин Яцек Куронь. Газети писали, що, вітаючись із організаторами заходу, прем'єр не подав руки президентові Тадеушові Сівіцькому (Tadeusz Siwicki)⁸¹. У вітальному слові В. Цімошевіч виразив підтримку уряду для української меншини, підкреслив важливість права на окремішність та плекання власної культури.

Аналізуючи відносини поляків та українців у Перемишлі, виділимо статтю українського письменника Юрія Андруховича, опубліковану у 1999 р. в "Gazecie

⁷⁵ *Stępień S.* Nieudolność czy bagatelizowanie problemu? / *S. Stępień // Życie Przemyskie.* – 1995. – № 44. – 4 października.

⁷⁶ *Szwic J.* Festiwalowe napięcia / *Jacek Szwic // Życie Przemyskie.* – 1995. – № 24. – 14 czerwca; *Prowokacje i lekcja nietolerancji // Życie Przemyskie.* – 1995. – № 26. – 28 czerwca.

⁷⁷ *Szwic J.* Festiwalowe napięcia / *Jacek Szwic // Życie Przemyskie.* – 1995. – № 24. – 14 czerwca.

⁷⁸ *Malikowski M.* Wybrane problemy stosunków polsko-ukraińskich. – S. 27.

⁷⁹ *Młynarski J.* Ukrainka pszczółka Maja / *J. Młynarski // Gazeta Wyborcza.* – 1995. – № 149. – 29 czerwca.

⁸⁰ *Szwic J.* Próba ognia / *J. Szwic // Życie Przemyskie.* – 1995. – № 27. – 5 lipca.

⁸¹ *Młynarski J.* Festiwal ukraiński, polityka polska / *Janusz Młynarski // Gazeta Wyborcza.* – 1997. – № 150. – 30 czerwca.

Wyborczej”. У ній Ю. Андрухович писав, що мешканці Перемишля найчастіше уявляли українця як “забігане створіння, одягнуте в китайський одяг, яке переважно розмовляло російською мовою”. Місцеві мешканці добре ставилися до українців, гору тут брав торговельний інтерес. Близькість до кордону сприяла толерантності і згоді між обома народами. Навіть написи і реклама в місті були двомовними⁸².

Певним відголосом польсько-українських конфліктів у Перемишлі на початку 1990-х років були посилені заходи безпеки під час масових урочистостей української громади. Так, наприклад, у 1994 р. під час святкування Водохреща на березі Сяну за участі греко- і римо-католицьких владик Івана Мартиняка та Юзефа Міхаліка процесію супроводжували численні патрульні автомобілі поліції⁸³. Відносини між сусідами, на думку поляків, слід трактувати раціонально: “То світить сонце, то надходять хмари. На прикордонні так буде завжди”⁸⁴.

Польсько-українські конфлікти першої половини 1990-х років значною мірою були зумовлені “історичною спадщиною (*zaszłości*) та історичною свідомістю”.

Негативні стереотипи, що сформувалися у поляків та українців, заважають конструктивному діалогу. Навіть у питаннях релігійних між римо-католиками та греко-католиками не було порозуміння. На жаль, політичні лідери не завжди усвідомлювали важливість кроків назустріч, іноді висловлювалися надто емоційно. А політичні інтереси, без сумніву, перешкождали трактуванню історичних реалій та перспектив партнерських стосунків.

⁸² *Andruchowycz J. Trzy wątki bez zakończenia / J. Andruchowycz // Gazeta Wyborcza. – 1999. – № 96. – 24–25 kwietnia.*

⁸³ *Lentowicz Z. Premyski Jordan / Z. Lentowicz // Rzeczpospolita. – 1994. – № 16. – 20 stycznia.*

⁸⁴ *Wilczak J. Duch i materia / Jagienka Wilczak // Polityka. – 1991. – № 23. – 8 czerwca.*